

VITA

MUNKAERŐPIAC

Gábor R. István

MUNKAERŐ-KERESLET – INTÉZMÉNYI KÖRNYEZET – MAKROPOLITIKA

Vitaindító a posztoszocialista átalakulás
munkaerőpiaci tapasztalatairól és kilátásairól Magyarországon

E rövid vitaindítóban az elmúlt szűk évtized magyarországi munkaerőpiaci fejleményeinek néhány jellemzőjét tekintem át és értékelem a foglalkoztatás és a munkanélküliség alakulásának közeljövőbeli kilátásai szempontjából. Az áttekintésben közismert adatokra és tényekre, az értékelésben a fejlett piacgazdaságok általánosítható tapasztalataira és elemi gazdasági összefüggésekre támaszkodom. Természetesen csak egészen elnagyolt áttekintésre és értékelésre vállalkozhatok. Fő mondanivalóm, hogy az elkövetkező egy-két évben a derülő forgatókönyvek szerinti gazdasági növekedés mellett sem tűnik megalapozottnak a munkaerő-kereslet növekedésétől számottevő foglalkoztatásbővülést és a tartós munkanélküliség érdemleges visszaszorulását várni.

1. Az átalakulás munkaerőpiaci fejleményeinek áttekintését a *termelés és a munkanélküliség* alakulásán kezdem. Eszerint 1989 és 1993 között a bruttó hazai termék Magyarországon több mint egyötödével esett vissza, s eközben a munkanélküliek száma 10 000-ről 600 000 fölé emelkedett. 1994-ben azután a termelés már növekedésnek indult, s egyidejűleg csökkenni kezdett a munkanélküliség.

Csökkenő termelés – növekvő munkanélküliség, növekvő termelés – csökkenő munkanélküliség: ebben még nincs semmi sajátosan posztoszocialista vagy sajátosan magyar. Legfeljebb a mértékek tekintetében minősíthetjük rendhagyónak e fejleményeket: az 1929–1933-as évek gazdasági világválsága sem járt ilyen arányú munkanélküliség-növekedéssel.

Csak hogy miközben nálunk a munkanélküliségi ráta 1993-ban 13 százalékon töltött, eközben a szovjet piac összeomlását hozzánk hasonlóan megszenyvő Finnország munkanélküliségi rátája az 1990. évi 3,5 százalékról két év leforgása alatt 15 százalékra emelkedett. De a hosszú időn át irigylenten alacsony munkanélküliségű Svédországban is az úgynevezett teljes munkanélküliségi ráta, amely az átképzési programok és közmunkák állástanjait is magában foglalja, ugyanaz idő tájt 12 szá-

zalékos. A dél-európai térség némelyik országának munkanélküliségi mutatója pedig hosszabb ideje krónikusan rosszabb a mienknél.

2. Mielőtt arra a következtetésre jutnánk, hogy eszerint csupán az 1990-es évek kevésbé szerencsés piacgazdaságainak sorsa ért minket is utol, érdemes egy pillantást vetnünk a *lakosság gazdasági aktivitásának*, a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes létszámának alakulására.

A fejlett piacgazdaságokban is megfigyelhető a munkaerő-állomány nagyságának konjunktúrával párhuzamos ingadozása, amelyet rendszerint az úgynevezett reményvesztettség jelenségének tulajdonítanak. Eszerint pangási időszakokban az álláshoz jutást reménytelennek ítéelő munkanélküliek egy része kénytelen-kelletlen átmenetileg kivonul a munkaerő-állományból, az oda első ízben belépni vagy hosszabb-rövidebb kihagyás után visszalépni szándékozók egy része pedig későbbre halasztja az álláskeresést, és a munkaerő-állomány ebből fakadó ingadozása meghaladja a reményvesztettek elmaradt jövedelmének ellensúlyozása végett a munkaerő-állományba dekonjunktúrában belépő úgynevezett pótlólagos álláskeresők számának ingadozását.

A munkaerő-állomány nagyságának e konjunktúrapárhuzamos ingadozása azonban csekély. Hacsak nem fogy demográfiai okokból – korábbi születési és halálozási ráták utóhatásként vagy negatív nemzetközi vándorlási egyenleg következtében – számottevően a munkaképes lakosság, a munkanélküliség emelkedésével párhuzamosan a gazdaságilag aktív népesség akár növekedhet is. Magyarán, pangáskor a foglalkoztatottak száma nem feltétlenül csökken, s ha csökken is, nem arányosan a kibocsátás konjunkturális hullámzásával. Ennek folytán a termelésnövekedés lassulását, illetőleg a termelés-visszaesést általában a termelékenységi – az egy foglalkoztatottra jutó GDP – növekedésének lassulása vagy éppen termelékenységi-visszaesés kíséri. Ilyenkor ugyanis rendszerint csökken az egy dolgozó által teljesített munkaórák száma, növekszik a nem közvetlenül kibocsátásnövelő tevékenységekre fordított munkaidőhányad, és romlik a munkaidő-kihasználás.

Ezzel szemben nálunk a piacgazdaságok történetében példátlan arányú, csaknem másfélmillió foglalkoztatáscsökkenés következett be. Több mint kétszer akkora tehát, mint amennyivel a munkanélküliek száma növekedett. Vagyis a gazdaságilag aktív népesség a munkanélküliség növekedésénél is drasztikusabban zsugorodott. Ráadásul olyan körülmények között, amikor a munkaképes korú népesség nemhogy fogyott volna, de demográfiai okokból gyarapodott.

3. Hogy a magyarországi gazdasági átalakulás viszonyai között mennyire félrevezető lehet akár a munkanélküliségi, akár a termelékenységi statisztikákra hagyatkoznunk, azt jól szemlélteti, hogy előző évekbeli növekedését követően a munkanélküliség, mint említettem, mind 1994-ben, mind 1995-ben csökkent, ami piacgazdasági viszonyok között a gazdasági fellendülés nyitányaként volna értékelhető. Magyarország esetében viszont ennek nyilvánvalóan ellentmond, hogy a munkanélküliség csökkenésével egyidejűleg a foglalkoztatás mindkét évben tovább szűkült. Ami pedig a termelékenység alakulását illeti, már 1992-től javult, mégpedig imponáló, 6 százalékos körüli ütemben. A termelékenység látványos és több éven át folyamatos akkori javulása nyilvánvalóan nem a gazdasági szerkezet és a termelőapparátus rohamos korszerűsödésének volt az eredménye, amely megteremtette volna az

alapját a tartós gazdasági növekedésnek. Fő forrása az átalakulás kezdetekor a gyárkapuk mögött meglévő munkaerő-felesleg leépítésében és a veszteséges foglalkoztatás visszaszorításában rejlő egyszeri termelékenységnövelési tartalék fokozatos kiaknázása lehetett.

4. Az átalakulás munkaerőpiaci hatásainak megnyilvánulásairól szólva említést kell tenni a *munkanélküliség időtartamának és a tartósan munkanélküliek részarányának* alakulásáról is. A munkanélküliség átlagos időtartama csaknem másfél évre, a tartósan – egy évnél hosszabb ideje – munkanélküliek részaránya pedig 50 százalék fölé emelkedett.

Mivel a kiszámításuk alapjául a munkaerő-felvételek időpontjában munkanélküliek egyelőre még le nem zárult munkanélküliségi időtartamai szolgálnak, ezek az adatok, mint tudjuk, lefelé, amiatt viszont felfelé torzítanak, hogy a hosszabb ideje munkanélküliek a rövid munkanélküliség után újraelhelyezkedőknél természetesen nagyobb valószínűséggel kerülnek be munkanélküliként a KSH negyedévenkénti munkaerő-felvételébe. És bár a kétféle torzítás hatásának kiszűrése után adódó (nagyjából feleekkorá?) tartós munkanélkülivé válási esély és átlagos munkanélküliségi időtartam is drámainak hathat, piaczgazdasági mércével mérve egyik sem rendkívüli. Sőt önmagában nem rendkívüli az sem, ha növekedésük a gazdasági fellendülés megindulása után is folytatódik. Hiszen ilyenkor – mint szintén köztudott – a fellendülésnek hála kevesebben válnak foglalkoztatottból munkanélkülivé, és ugyanakkor először a rövidebb ideje munkanélküliek jutnak inkább munkalehetőséghez. Így a munkanélküliség csökkenésével párhuzamosan átmenetileg tovább növekedhet a statisztikában regisztrált tartósan munkanélküliek aránya és az átlagos munkanélküliségi időtartam.

Sajátos viszont Magyarország esetében a munkanélküliségből a foglalkoztatásba való visszaáramlás alacsony intenzitása. Az, hogy a munkanélküliség átlagos időtartama és a tartós munkanélküliség nem öltött nemzetközileg kiugróan magas mértéket, főleg annak tulajdonítható, hogy az állásukat elveszítők – közülük is nyilván leginkább azok, akiknek legkevésbé volt esélyük az újraelhelyezkedésre – idő közben nagyjából kiváltak a munkaerő-állományból, és így nem rontották a munkanélküliségi statisztikát.

5. A drasztikus foglalkoztatás-visszaesést követően több éven át továbbcsökkenő – a legutóbbi évben is csak tizedszázalékokkal bővülő – foglalkoztatás és a munkaerőpiacról való nagyarányú kivonulás (gazdaságilag inaktívvá válás) ellenére magas tartósmunkanélküli-arány természetesen vonta maga után az úgynevezett *aktív munkaerő-politikák* felértékelődését. Hiszen e politikák rendeltetése éppen az, hogy munkanélküliek átképzésével, felvételük, illetőleg önállóvá válásuk ösztönzésével, közmunkákkal stb. élénkítsék a munkanélküliek és a foglalkoztatottak állománya közötti áramlást.

A tapasztalatok azonban nem igazolták még az óvatosan derülő várakozásokat sem. Eredeti rendeltetésükkel szemben ezek az aktív eszközök az adott körülmények között többnyire parkoló pályákként szolgálnak a passzív munkaerő-politika keretében nyújtott munkanélküli segélyekre és jövedelempótló támogatásokra való jogosultság újbóli megszerzéséig.

Hozzáteszem: ez sem magyar sajátosság. Hasonlóak a tapasztalatok az aktív munkaerő-politikák hosszú időn át kiemelkedően sikeres alkalmazásáról nevezetes Svédországban azóta, hogy a kilencvenes években 10 százalék fölé emelkedett a munkanélküliség. Ott is nyilvánvalóvá vált, hogy a munkanélküliség leszorításának kulcskérdése a munkaerőkereslet-bővítő gazdasági növekedés és a munkaerőpiac rugalmassága.

6. A foglalkoztatási feszültségek érdemleges enyhülése az elkövetkező években Magyarországon is azon áll vagy bukik, hogy a növekvő munkaerő-kereslet mennyiben vezet új munkahelyek létesítéséhez és mennyiben olyan mértékű béremelésekhez, amelyek inflációs következményei a kormányzatot megszorító gazdaságpolitikai válaszleépésekre kényszeríthetik.

A közeljövőben várható fejlemények ilyen nézőpontú latolgatása a magyarországi helyzet eddig nem említett sajátosságára irányítja a figyelmet. Miközben a munkanélküliségi ráták a fejlett piacgazdaságok többségében is a magyarországihoz hasonló vagy magasabb rekordszintekre emelkedtek, eközben *árinflációs rátáik* irigylésre méltóan alacsonyak: évi 0–3 százalék között mozognak. Így náluk kevésbé akut veszély a munkaerő-kereslet megélénkülésének mellékkövetkezményeként előálló bér-ár spirál, mint nálunk, ahol talán éppen ez fenyegetheti legközvetlenebbül a megindult fellendülést.

7. A várható munkaerőkereslet-növekedés foglalkoztatásbővítő kontra bérinfláció-gyorsító hatása nálunk két további okból is kulcskérdés. Egyrészt mert az elkövetkező években számítani lehet arra, hogy korábban önfoglalkoztatottá és inaktívvá váltak nagy számban igyekeznek visszatérni a munkaerőpiacra. Másrészt mert az ezredfordulóig változatlan gazdasági aktivitási ráta mellett is demográfiai okokból tovább bővül a munkaerő-kínálat. De vajon mi tarthatja vissza a munkavállalókat attól, hogy a *munkaerő-kereslet élénkülésére inflációs hatású bérkövetelésekkel* reagáljanak olyan körülmények között, amikor nemigen kell féltetniük a munkahelyüket a nagyobbbrészt önfoglalkoztatott, inaktív és tartós munkanélküli kívülállók versenytől?

Még Svédországban is, ahol pedig a bérinflációs nyomás fékentartásában együttműködő szakszervezeti magatartásnak több évtizedes hagyománya és kedvező tapasztalatai vannak, újabban kérdésessé vált a korábban egyértelműnek vélt okozati kapcsolat a centralizált érdekegyeztetés és az alacsony egyensúlyi munkanélküliség között. Míg a nyolcvanas évek mértékadó szakmai vélekedése szerint az ország elsősorban stabil és olajozottan működő centralizált érdekegyeztetési rendszerének köszönhette kedvező munkanélküliségi teljesítményét, ezzel szemben ma, úgy tetszik, inkább megfordítva: az ország kedvező munkanélküliségi teljesítményének (is) köszönhetően bizonyulhatott huzamos időn át eredményesnek a centralizált érdekegyeztetés. Hogyan várhatnánk hát el a mai erősen megosztott és egymással rivalizáló magyarországi szakszervezetektől szolidaritást a munkaerőpiacról kiszorult kívülálló volt munkavállalókkal?

A bérinflációs veszély elhárítása szempontjából ezért számunkra tanulságosabbnak tűnhetnek azok a nemzetközi tapasztalatok, amelyek szerint recesszióban az állásvesztők annál kisebb hányada válik tartós munkanélkülivé, és fellendüléskor annál kisebb a bérinflációs veszély – annál kisebb munkanélküliség elegendő a bér-

infláció fékmentartásához –, minél kevésbé nagyvállalatok biztos állást és karrieresélyeket nyújtó úgynevezett belső munkaerőpiacaiban koncentrálódik a foglalkoztatás. Különösen látványosan igazolja ezt az Egyesült Államok példája, ahol a munkanélküliségi ráta fele-harmada a nyugat-európai országokénak, és ahol a dolgozók a nyugat-európai munkavállalóknál jóval nagyobb arányban és gyakrabban, viszont lényegesen rövidebb időtartamokra válnak munkanélkülivé. Így jóval kisebb hányaduk van kitéve a munkaerőpiaci versenyképességet lerontó tartós munkanélküliségnek. Ennek köszönhetően a munkanélküliség ott hatásosabb fékezője a bérinflációnak, és így kisebb lehet az inflációt nem gyorsító úgynevezett egyensúlyi munkanélküliség, mint a bennfentes munkavállalók számára nagyobb intézményes állásbiztonságot nyújtó nyugat-európai országokban.

8. Mármost Magyarországon a gazdasági átalakulás java részben kihúzta a talajt a korábbi *nagyvállalati belső munkaerőpiacok* alól – enélkül elképzelhetetlen lett volna a kibocsátás 1992–1993. évi csökkenését kísérő látványos termelékenységemelkedés –, és a foglalkoztatás súlypontját a mikrovállalkozások és önfoglalkoztatás felé tolta el. A mikrovállalkozásoknak abban a körében, amelyek egyáltalán foglalkoztatnak munkavállalókat, a jelek szerint a kifejezetten *foglalkozási munkaerőpiaci jellegű*: állás- és jövedelembiztonsági garanciák nélküli, jórészt alkalmoszerű és/vagy fekete foglalkoztatás dominál. Az önfoglalkoztatás pedig gyakran csupán adózási okokból alvállalkozói viszonyoknak álcázott, valójában szintén kifejezetten foglalkozási munkaerőpiaci jellegű munkaviszony, amely könnyen felbontható és nagy jövedelembizonytalanságú, s mint ilyen, a belső munkaerőpiaci foglalkoztatás poláris ellentéte. A foglalkozási munkaerőpiacok e látványos térnyerésére azonban, kifejezetten a mikrovállalkozások körére korlátozódva s a *munkaerőpiaci háttérintézmények* – szakképzési és érdekképviseleti rendszer, munkajogi szabályozás stb. – megfelelő átalakulása híján, éppen amiatt kerülhetett sor, hogy a nagyvállalati szektor belső munkaerőpiacainak összezsugorodása az aktív lakosság nagy tömegeit megfosztotta a munkavállalói boldogulás lehetőségétől, és vállalkozói habitus híján is önfoglalkoztatásra kényszerítette.

A munkaerőpiac nyitottsága és rugalmassága ellen hat először is a kétes tartalmú és bizonytalan munkaerőpiaci értékű bizonyítványokat nyújtó, *ad hoc* alapon szerveződő szakképzés burjánzása. Másodszor, a kis- és középvállalkozások túlsúlyához igazodóan szakmai-foglalkozási alapon szerveződő érdekképviseletek térnyerése helyett a nagyvállalati belső munkaerőpiacok működési logikájához illeszkedő munkahelyi és a munkaerőpiac rugalmassága szempontjából kifejezetten kedvezőtlen *ágazati érdekképviseletek* erősödnek. De itt említhetők a munkáltatói felmondást korlátozó *munkajogi szabályok* is, amelyek a munkanélküliek és a foglalkoztatottak közötti áramlások élénkítése helyett szintén az éppen foglalkoztatottak alkuerejének növelése irányában hatnak.

9. Megítélésem szerint ilyen feltételek mellett illúzió lenne az elkövetkező néhány évben a munkaerő-kereslet növekedésétől számottevő foglalkoztatásbővülést és a tartós munkanélküliség érdemleges visszaszorulását várni. Érzékelhető javulást csak a gazdasági átalakulás előzőekben vázolt munkaerőpiaci hatásaihoz illeszkedő, a foglalkoztatottak és a munkanélküliek közötti *áramlást élénkítő munkaerőpiaci háttérintézmények* kiépülése esetén várhatunk.

Még inkább erre a következtetésre kell jutnunk, ha az átalakulás munkaerőpiaci hatásának még egy, eddig nem említett lényeges elemével: a reálbérszint drasztikus csökkenése következtében évek alatt felgyülemlett bérinflációs potenciállal is számot vetünk. E bérinflációs potenciált csak tovább növelték azok a választási ígéretek, amelyek maguk is gerjesztették a dolgozók reálbér-növekedési várakozásait, tovább rontva ezzel az elkövetkező évek amúgy sem rózsás foglalkoztatási kilátásait.

10. Közeljövőbeli foglalkoztatási kilátásaink e borúlátónak tűnhető értékelésével szemben felhozható, hogy a megnövekvő munkaerő-kereslet nem feltétlenül csak egymás rovására növelheti a reálbéreket és a foglalkoztatást; reálbérszint és foglalkoztatási szándékok között csak a klasszikus hagyományt követő makrogazdaságtani felfogás szerint egyértelműen negatív a kapcsolat. A makrogazdaság *keynesi modelljében a reálbér-növekedés* az összkereslet élénkítésén keresztül már rövid távon kibocsátásnövekedés-serkentő lehet, és ezáltal elvileg akár foglalkoztatásbővítő hatással is járhat.

Nyilván nem véletlen ugyanakkor, hogy ezt az eshetőséget az elmúlt években nem kormányzati politikusok, hanem ellenzéki és független bírálók hangoztatták. Hiszen két számjegyű inflációs ráta és tetemes költségvetési deficit körülményei között, továbbá krónikus külkereskedelmi mérleghiány és a GDP magas, 30 százalék körüli importrugalmassága közepette, ráadásul hosszú éveken át lanyha beruházási tevékenységet követően, amelynek folytán a potenciális GDP a ténylegest meghaladó arányban zsugorodhatott, a munkanélküliség keynesi gyógymódjai felelősséggel nem ajánlhatók. Emellett középtávon a reálbér-növekedés munkaerő-helyettesítő beruházásokat élénkítő és ezáltal munkaerőkereslet-szűkítő hatásával is számolni kell.

Mindez amellett szól, hogy az elkövetkező években Magyarországon a munkaerő iránti kereslet növekedése attól függően eredményezhet bérinfláció helyett foglalkoztatásbővülést, hogy a munkaerőpiaci háttérintézmények átalakulásának eredményeképpen nyitottabbá és rugalmasabbá válik-e a munkaerőpiac, és ezáltal feljebb tolódik-e az egyensúlyi foglalkoztatási és lejjebb az egyensúlyi munkanélküliségi szint. Ennek megfelelően a foglalkoztatás bővülését a kormányzat leginkább a *foglalkozási munkaerőpiacok logikájához illeszkedő háttérintézmények* kiépülésének támogatásával segítheti elő.